

vol misverstanden. Het denkbeeld van een gemeenschappelijke strijd of beweging heeft Van Deyssel, in de voorstelling van Prick, nooit werkelijk aangehangen. Zijn eigenlijke belangstelling en talent lagen niet bij het Engels georiënteerde estheticisme, maar bij de wereld van het theater, de journalistiek, het vlotte romannetje, met inbegrip van het variété en de roddelpers. Prick laat zien hoe Van Deyssel, toen hij al lang gold als een van de leiders van de nieuwe literatuur, nog werkte aan allerlei kitschprodukten waarmee hij geld hoopte te verdienen. Het artistieke avant-gardisme was maar één aspect, en niet het meest wezenlijke, van zijn persoonlijkheid.

Terwijl Prick Van Deyssel zo veel mogelijk losmaakt uit de Beweging van Tachtig, brengt hij hem zo dicht mogelijk terug bij zijn vader. De trouwe katholiek J. A. Alberdingk Thijm, die het ondanks alle botsingen uiteindelijk steeds weer voor zijn zoon opnam, blijkt de ware held van het boek. Vader en zoon, laat Prick telkens doorschemeren, hadden heel wat meer met elkaar gemeen dan gewoonlijk is verondersteld. Zelfs het pseudoniem 'Van Deyssel' was een vinding van Thijm senior. Het boek eindigt dan ook op het moment dat Van Deyssel, na de dood van zijn vader, voorgoed op zichzelf kwam te staan.

Kortom: de originaliteit van Van Deyssel had met de hang naar het verhevene van de Tachtigers weinig gemeen, en emotioneel is hij altijd een late Victoriaan gebleven. Sommige gegevens ondersteunen deze opvatting, zonder dat Prick erop in gaat. Van Deyssel getuigde bijvoorbeeld herhaaldelijk van zijn bewondering voor Albert Wolff, de venijnige kunst- en theatercriticus van de *Figaro*. Natuurlijk wist hij dat deze een van de grote vijanden was van Zola. Betekent dit niet dat hij een dergelijke journalistiek veel liever had dan het werk van de ogenschijnlijk zo vereerde Zola? Of het vaderlijke voorbeeld altijd heilzaam is geweest, blijft een open vraag. In 1887 trad Van Deyssel in het huwelijk met een dienstmeisje uit het ouderlijk huis, dat door zijn vader al vaak om haar schoonheid was geprezen. Prick beschrijft de periode daarna, overeenkomstig Van Deyssels eigen uitspraken, als een tijd van ongestoord geluk. Maar lijkt het er niet op dat Van Deyssel, die zijn tijd besteedde aan houtjes hakken, ten prooi was aan een diepe depressie? Prick geeft geen antwoorden, maar reikt een bouwdoos aan waarmee iedereen die het geduld heeft zelf aan het werk kan. Dat maakt zijn boek juist uiterst modern.

W. E. Krul

A. Cottaar, *Kooplui, kermisklanten en andere woonwagenbewoners. Groepsvorming en beleid 1870-1945* (Dissertatie Vrije Universiteit 1996; Amsterdam: Het Spinhuis, 1996, xii + 339 blz., f44,50, ISBN 90 55890 027 8).

Dit boek, als dissertatie verdedigd aan de Vrije Universiteit is het resultaat van onderzoek dat verricht is door het Samenwerkingsverband onderzoek zwervende groepen, dat zijn basis vond in het Leids Instituut voor sociaal wetenschappelijk onderzoek. In dit kader verschenen eerder al de dissertaties van Leo Lucassen (*'En men noemde hen zigeuners'. De geschiedenis van Kaldrash, Ursari, Louvara en Sinti in Nederland, 1750-1944* uit 1990) en Wim Willems (*Op zoek naar de ware zigeuner. Zigeuners als studieobject tijdens de Verlichting, de Romantiek en het Nazisme* uit 1995). Daarmee is het de laatste van een drieluik. Het is een opvallend succesrijk onderzoeksprogramma geweest. Het succes moet, naast uiteraard de individuele kwaliteiten van de onderzoekers, voor een belangrijk deel ook worden toegeschreven aan de geslaagde kruisbestuiving tussen degelijk historisch onderzoek en een theoretisch raamwerk, dat in belangrijke mate ontwikkeld was door Rinus Penninx en Jan Lucassen. Die hebben bepleit in het

onderzoek naar marginale- en minderheidsgroepen twee benaderingen zorgvuldig te onderscheiden: positieverwerving (dat wil zeggen de eigenschappen en kenmerken van de groep zelf die mogelijk hebben bijgedragen tot hun aparte maatschappelijke en etnisch-culturele positie) en positietoewijzing (in welke mate hebben anderen een aantal mensen tot categorie verklaard en cruciaal daarin is in de moderne geschiedenis uiteraard de overheid). Naast dit analytische onderscheid werd verder de nadruk gelegd op het feit dat het hier veelal gaat om migranten, mensen die reizen en trekken. Daarmee is het ook van groot belang de rationaliteit van dat gereis te onderzoeken: deze is immers veelal gelegen in de fluctuaties in werkzaamheden en veranderingen in de arbeidsmarkt.

Met deze uitgangspunten heeft Cottaar zich gezet aan een zeer succesvolle ontrafeling van een aantal mythes. Woonwagenbewoners waren noch de nakomelingen van twee legendarische scharenslijpers (de neven Machiel Hendriks en Machiel Wolters) in Drente en evenmin het onzalige nageslacht van afgedankt soldatenvolk uit de Tachtigjarige Oorlog, dat zich ten slotte bedelend, stelend en sjacherend in Loon op Zand had weten te groeperen. Genealogisch onderzoek (dat uiterst lastig en zeer tijdrovend was en dus beperkt moest blijven) maakt het uiterst onwaarschijnlijk dat er een aantal families was, dat al geslachtenlang de kern van het 'volk langs de weg' uitmaakten. Het lijkt er veel meer op dat mannen die rondtrokken omdat ze bekwaamheden, arbeidskracht of negotie nu eens op deze, dan weer op die plek konden inzetten, na het verbeteren van het wegenstelsel in het laatste kwart van de negentiende eeuw hun gezinnen konden meenemen in karren en wagens. De grens tussen sedentairen en niet-sedentairen was dan ook vloeiend en 'positieverwerving' had dan ook slechts een zeer gering effect op de vorming van een specifieke categorie 'woonwagenbewoners'.

Maar juist dat gereis stelde de autoriteiten voor grote problemen. Cottaar stelt dat de 'positietoewijzing' in hoofdzaak tot stand kwam door de gemeenten, in het kader van de armenwet van 1870 (vooral als reizigers bleven 'hangen' konden ze gaan drukken op de armenzorg: de kosten daarvan konden niet meer verhaald worden op de gemeente waar ze geboren waren, laat staan op de nationale overheid). Gevoegd bij een meer algemene verandering van mentaliteit — het beschavingsoffensief — werd steeds meer zorg opgelegd en dwang toegepast. Opvallend is dat de nationale overheid zich vrij terughoudend bleef opstellen, maar vooral allerlei gemeenten (meer specifiek zijn Den Haag en Zwolle onderzocht, maar op grond van steekproeven is aannemelijk gemaakt dat vergelijkbare processen zich in andere gemeenten afspeelden) voortdurend aandrongen op een hard en restrictief beleid. Dit zal tijdens de oorlog uitmonden in het zogenaamde concentratiebeleid, het samenbrengen van woonwagens in een beperkt aantal kampen. Daar liggen dan de wortels van het ontstaan van een aparte etnisch-culturele groep. In een epiloog schetst Cottaar hoe vooral de Woonwagenwet van 1968 (met onder meer een verbod op het betrekken van een woonwagen, tenzij men uit een woonwagenfamilie kwam dan wel introuwde) er zorg voor droeg dat het onderscheid tussen 'kampers' en 'burgers' nagenoeg onoverbrugbaar werd. Het is een schril voorbeeld van een wet die het goede bedoelde en volstrekt averechts uitpakte.

Na de wat teleurstellende dissertatie van D. A. Th. van Ooijen, *Je moet hier weg, hier komen mensen wonen. Woonwagenbeleid in Nederland 1890-1990* uit 1993, is hiermee een fraaie bijdrage geleverd aan ons inzicht. Cottaar heeft een boek geschreven dat zowel overtuigt door de manier waarop het onderzoek is aangepakt (zeer heterogene bronnen gebruikt, goed beargumenteerde beslissingen over gekozen beperkingen), als door de heldere wijze waarop van het onderzoek verslag is gedaan.

G. Harinck, ed., *Leven en werk van prof. dr. Seakle Greijdanus* (Ad chartas-reeks III; Barneveld: De Vuurbaak, 1998, 336 blz., f34,75, ISBN 90 5560 1519).

Seakle Greijdanus (1871-1948) was een arme Friese schoenlappersleerling die op twintigjarige leeftijd op kosten van de gereformeerde kerken mocht gaan studeren (aan het christelijk gymnasium te Zetten en vervolgens aan de Vrije Universiteit) om predikant te worden. In 1917 werd hij hoogleraar aan de Theologische Hogeschool van zijn kerken te Kampen en onderwees daar vijfendertig jaren het Nieuwe Testament. De studenten hadden respect voor de ernstige en ietwat stijve Greijdanus (in deze bundel worden beide kenmerken pregnant verwoord door zijn leerling en opvolger Herman Ridderbos). Ook de bredere bijdrage tot het gereformeerde leven, verwacht van een kerkelijk hoogleraar in die tijd, vervulde Greijdanus als scribent, synodaal adviseur en curator van het gereformeerd gymnasium te Kampen zeer serieus. Hij was een goed exegeet en enkele generaties theologen en kerkleden hebben geprofiteerd van zijn medewerking aan de reeks *Korte verklaring der Heilige Schrift* en het zogenaamde Van Bottenburg-commentaar.

Greijdanus is dus een goed voorbeeld van de emancipatie der orthodoxe kleine luyden uit de tijd van de verzuiling. In zijn levensloop komt de belangrijke rol van de gereformeerde kerk daarbij duidelijk uit. Greijdanus was als persoon een typerende representant van de toenmalige gereformeerde wereld, en in zijn leven en werk wordt weerspiegeld welke taken gereformeerde theologen uit de school van Abraham Kuyper theologisch op zich namen en welke beperkingen zij hadden. Interessant is ook zijn houding tegenover zijn Friese afkomst en zijn belangstelling voor de Verenigde Staten (waarheen zowel zijn eigen als schoonfamilie geëmigreerd waren), wat hem ook de Angelsaksische theologie liet ontdekken. Dat alles is alleszins interessant en diverse opstellen in de onderhavige bundel bieden dan ook een goede kennismaking met de mens Greijdanus, zijn werk en zijn omgeving.

Maar Greijdanus dankt zijn bekendheid (en deze bundel) echter vooral aan zijn rol in de Vrijmaking van 1944, welke zijn gereformeerde wereld radicaal deed splijten. Abraham Kuyper (ook Greijdanus' leermeester, maar grote affiniteit voor diens persoon en sommige van zijn theologische speculaties bezat de leerling nooit) had een sterk stempel gezet op de gereformeerde kerken. Zijn erfenis werd echter mettertijd ter discussie gesteld, in antwoord op de uitdagingen van de moderne tijd. Een eerste vernieuwingsbeweging, die fundamentele vraagtekens stelde bij de gereformeerde uitgangspunten (de klassieke Schriftbeschouwing en de relatie tot de Hervormde Kerk), werd in 1926 in de afzetting van J. G. Geelkerken duidelijk afgewezen. Het verhinderde niet, dat nieuwe aanvallen op de Kuyperiaanse traditie opkwamen. Met name de Kamper dogmaticus K. Schilder en de beweging van de reformatorische wijsbegeerte van H. Dooyeweerd drongen in de jaren dertig het traditionalistische Kuyperiaanse establishment in het defensief. In 1936 werden de kerkelijke spanningen onderwerp van synodale bemoeienis. Het leidde tot veroordeling van Schilders opvattingen en zijn afzetting als Kamper hoogleraar in 1944, gevolgd door een exodus van hem en zijn volgelingen in de Vrijmaking.

Greijdanus stond al die jaren pal achter zijn collega Schilder. Met name de synodale machtsaanmatiging bestreed hij fel. Volgens het gereformeerd kerkrecht, aldus Greijdanus in een reeks geharnaste kerkrechtelijk-historische studies uit 1937 en in deze bundel weergegeven, zijn de plaatselijke gemeenten zelfstandig; zij bepalen de agenda van de kerkelijke bijeenkomsten en ook synodes zijn vergaderingen van afgevaardigden, geen zelfstandige bestuurscolleges. Synodes kunnen dus ook geen predikanten schorsen, zoals indertijd Geelkerken; zij kunnen geen niet door de kerken geagendeerde punten bespreken, zoals de spanningen en moeiten in de kerken zoals in 1936 en zij kunnen hun zittingen niet eindeloos verlengen zoals in 1942 zou gebeuren. Met Schilder werd Greijdanus geschorst en afgezet in 1944 en met hem trad hij,